

Egymásnak felelő előadások a tézis–antitézis szerkesztő logikájára építve Katus László és Szávai Ferenc előadásai. Katus László a dualizmus kori Magyarország helyzetét mutatja be. A közvélemény a dualizmust a magyar gazdaságtörténet egyik virágzó korszakaként ismeri. A történelemtudomány azonban gyakran nem hivatkozik azokra a buktatókra, akadályokra, amelyeket a korabeli gazdaságpolitika ügyesen elhárított. Katus László előadása ezért lebilincselően érdekes, tanulságos.

Szávai Ferenc is különlegességgel szolgál. A trianoni békekötés gazdasági következményeinek, a jóvátétel fizetésének szorításában vergődő kis ország számára újszerű tényezőt jelentett a Monarchia szétesésével járó gazdasági kényszerek együttese. A kettős monarchia egykori tagállamainak „könyvelésileg” is el kellett számolnia az örökséggel. Szávai Ferenc a végelszámolás buktatóinak tényszerű bemutatásával segíti a két világháború közötti Magyarország helyzetének reális megítélését, miközben felhívja a figyelmünket olyan kérdésekre, amelyek hasznosan egészítik ki történelmi ismereteinket.

A modern magyar közgazdasági gondolkodás a nyugat-európai közgazdasági tudomány fő áramában a német iskola hatása alatt jött létre. Ennek hasznát az első világháború utáni Magyarország látta a szokatlanul új körülmények között. Ennek gyakorlati szempontból a Műegyetem közgazdasági karának megalakulásában és az 1920-as évek gazdaságpolitikájának formálódásában volt szerepe. Nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy olyan tudós nemzedékek alakultak ki, amelyek a mai gazdaságelméleti gondolkodás létrejöttében is fontos szerepet játszottak és játszanak. Ezt a folyamatot mutatja be tudományos igényességgel Bekker Zsuzsa tanulmánya.

Összefoglalva megállapítható, hogy a *Receptek a válságra* című kiadvány, amely a Pécsen 2005-ben tartott konferencia gondosan megszerkesztett anyagát tartalmazza, szándékolatlanul is friss hozzászólás a világgazdaság mai állapotáról szóló vitához. Éppen ezért gondoljuk, hogy érdemes lenne a szélesebb könyvpiacra is forgalomba hozni, mert lényeges, a közgazdaságtudomány és a felsőoktatás szempontjából is fontos ismereteket közvetít.

Dr. habil. Bertalan Péter PhD

GECSE GÉZA:

***Bizánctól Bizáncig. Az orosz birodalmi gondolat* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007. 383 p.**

A történelem egyik legérdekesebb, a közvéleményt ma is foglalkoztató kérdése a nagy birodalmak megszületése, fennállása és bukása. A Római Birodalom történetének tanulmányozása után sem találta meg a tudomány a minden igényt kielégítő, megnyugtató választ a kérdésre.

Napjaink egyik izgalmas, a múltat, jelent összekapcsoló, a történelmi kontinuitást is igazoló, ugyanakkor a jövőbe mutató politológiai problémája a birodalmi Oroszország és az örökösének tekinthető szovjet világhatalom, majd az annak helyébe lépő rendszerváltó Oroszország sorsa. Gecse Géza a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában, 2007-ben megjelent *Bizánctól Bizáncig* címet viselő monográfiája a napjainkban világhatalmi rangját visszazerezni akaró Oroszország nagyhatalmi örökségével és annak újbóli kifejeződésével foglalkozik. A kérdés komplexitását jelzi a kettős cím. A *Bizánctól Bizáncig* egyetemes vallástörténeti és civilizációs jellegű. Az orosz birodalmi gondolat speciális nemzeti vonatkozású, jelezve a szerző nagy ívű általános érdeklődésre számot tartó gondolkodását. Már az előszóban felállítja gondolat-ívének alappilléreit: az orosz pánszlávizmusról, a pán-orosz izolacionizmusról, az eurázsiai imperializmusról, a szovjet birodalmi gondolatról

szól a szerző. A fogalmak politikai, történelmi terjedelme nagy, ezért eszmetörténeti, ideológia történeti áttekintésre vállalkozik. Egyetemes és nemzeti történeti kitekintései az általános értékű konzekvenciák igazolását szolgálják. Az általános és az egyedi ötvözése különös ízt ad a monográfiának, érdekessé teszi az olvasó számára.

Gecse Géza arra is ügyel, hogy a bonyolult kérdés taglalásakor egy vezérgondolatra építse az egyetemes összefüggéseket. Szem előtt tartja a történelmi folyamatosságot: „*Én pánszlávizmusnak tekintem azokat a politikai elképzeléseket, amelyeknek célja Európa szláv szempontok szerinti megszervezése, illetve működtetése. Ezt a XIX. századi pánszlávok többsége többnyire a (szláv) államszövetség létrehozásával és orosz vezetéssel képzelte el. Különböző mértékben ugyan, de a pánszlávok mindegyike a szláv etnikumok mellett az (orosz) állam és ideológia (az ortodox egyház) erejére kíván támaszkodni.*”¹

Az ortodox egyház fogalmával a karizma transzcendens gondolatának birodalom szervező és fenntartó erejére hívja fel a figyelmet Gecse Géza. A vallás fogalma felvillantja Huntington híres elméletének, a civilizációk birodalomszervező erejének történelmi dimenzióját is, amely a Bizánctól Bizáncig címben elrejtve fogalmazódik meg. Az orosz államegyház kialakulása kapcsolja be az orosz térséget az európai kultúra vérkeringésébe, köti össze a görög-latin civilizációval és válik ezáltal az orosz európai kapcsolatok történelmi fundamentumává. Ezek a kapcsolatok Nyugat–Kelet dimenziójában sokféle arcot öltöttek. Fő jellemzőjük volt a dinamizmus, amelynek következménye az ambivalencia. Európa a folyamatos vonzás–taszítás állapotában volt a keletet jelentő orosz térséggel.

Közép-Európa sok kis szláv népnek közös otthona. Ezek a népek keresték azt a történelmi okot, indokot, ami összeköti őket. Így születik meg Johann Gottfried Herder 1784-ben megjelent könyvében a szlávokat a „jövő vezető európai nemzeteként” kezelő gondolat, amelynek alapja az anyanyelv ápolása.² A horvát illirizmus kisépi nacionalizmusból eredő nemzettudati forma, amellyel Ljudevit Gaj összekapcsolja a szerbeket is. 1830-ban rövid szerb–horvát nyelvtanával a nyelvi rokonság tudományos bizonyítékát teremti meg. A pánszlávizmus apostolai a szlovákok voltak. Ján Kollár pesti evangélikus pap és Pavel Jozef Safárik a szlovák nyelvet azonosnak tekintette a csehvel. A keleti szlávok körében is erősödött az összetartozás tudata. A ruszinoknál jelentkező pánszlávizmus többnyire az oroszoknak való teljes behódolást jelentette, mivel papi értelmiségük orosznak vallotta magát. Az ukrán nyelvet Iván Katljarevszkij kezdte fejleszteni népe vándorlásáról és letelepedéséről szóló eposzával. Az ő nyomdokain haladt az ukránok legnagyobb nemzeti költője, Tarasz Sevcsenko (1814–1861), akit 1847-ben a demokrata Cirill–Metód Társaságban betöltött szerepe miatt tartóztattak le a cár emberei. A társaságnak nemcsak az ukrán irodalom fejlesztése, a nemzet ébresztés volt a célja, hanem – a szláv nemzetek teljes egyenlőségének alapján – a pánszlávizmus propagandája is. Elképzeléseik szerint minden szláv nemzet saját köztársaságot alapított volna, amelynek képviselőiből közös parlament jött volna létre. Sevcsenko volt társai között az első, aki nemcsak a jobbágyrendszer és az önkényuralom ellen emelt szót, hanem Ukrajna kiválását is szorgalmazta Oroszországból.³

Az orosz nagyhatalmi törekvések a XIX. században bontakoztak ki a legteljesebben. A legnagyobb létszámú szláv nemzet uralkodójának és nemzeti értelmiségének egyértelműen érdeke volt, hogy a kisépi nacionalizmusokat analizálja, egy mederbe terelje. Gecse Géza nagy gondnal és tudományossággal mutatja be a pánszlávizmus különböző típusait, az etnocentrizmust és az államközpontú pánszlávizmust. Ügyel arra is, hogy az ortodoxia nemzet- és összetartozás tudat formáló funkcióját is bemutassa.

¹ Gecse Géza: Bizánctól Bizáncig, Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest 2007. 14. o.

² I. m. 39. o.

³ I. m. 39–41. o.

A XIX. század a doktrinák korát (1869–1917) jelenti az orosz történelemben. Ekkor formálódik, alakul ki az orosz birodalmi külpolitika. Ez a külpolitika egyszerre Európa orientációjú és izolacionista. Ez utóbbiban csillan fel az orosz kultúra és nemzettudat felbőszítésének érzése.

Sajátos hajtása a pánszlávizmusnak az eurázsiai irányzat, amely a két világháború közötti időszakban éli fénykorát, de egységessé szerveződése már a századforduló után történik meg. Az eurázsiai képviselői azt hirdették, „*hogy az oroszok jellemében legalább annyi az ázsiai, mint a szláv vonatkozás... az eurázsiai imperializmus képviselőinél az oroszok álltak az első helyen, akiknek nemcsak szláv, hanem ázsiai, úgynevezett turáni lelkület is tulajdonítottak.*”⁴

A turánizmussal elérkeztünk a magyar nacionalizmus egyik összetevőjéhez, amelynek ugyanazok a gyökerei, mint a pánszlávizmusnak. A kettő között azonban éles ellentét bontakozik ki. Érdekes a pánszlávizmus magyarság képe. Ennek befolyásoló szerepe lehetett a második világháború utáni szovjet megszállás magyarellenes politikájában is. Az oroszok a XIX. század első felében tett utazásaik során információikat többnyire a magyarellenes szláv nemzetiségű vezetőktől kapták, ezért nem csoda, hogy a térségbe látogató Pogogyin 1841-es feljegyzésében a magyar olyan erőtlenné, dölőfős népként szerepel, amelynek érzelmi kitöréseit el kell viselni, aztán kézen lehet fogni, mint a többi tatár–török származású ázsiait.⁵

Jellegetes a magyarok megítélése a Monarchia sorsának összefüggésében is. Ebben a nagyhatalmi törekvések játszanak releváns szerepet. A dualizmus létrejöttét Akszakov magyar győzelemként értékelte. Tanulságosnak tartotta a magyarok küzdelmét, hiszen macacsságukkal még a nyakas németeken is tútesznek. Ez arról tanúskodik, hogy mekkora jelentősége van a saját nemzet erejébe vetett hitnek, és bizonyítja azt is, hogy a kultúrfőlénynek és az ehhez hasonló fogalmaknak elhanyagolható szerepük van, ha egy nép hisz önmagában. Akszakov ugyanis úgy vélte, hogy a magyar nép fiziológiailag kiháló félben van, de ezt úgy ellensúlyozza, hogy erős nemzeti szellemet fejlesztett ki, és Magyarország nem magyar lakóit asszimilálja.⁶ A dualizmus a pánszláv felfogás számára végzetes volt, mert elnémetesedéssel és elmagyarosodással fenyegette a szlávokat. A Romanov-dinasztia feladata tehát az összes szláv felszabadítása, ezért a kettős Monarchiát meg kell semmisíteni. Akszakov 1867-től kezdve a magyarokkal kapcsolatban pejoratív jelzőket használ, többek közt ázsiai barbároknak nevezi őket. A velünk együtt a Monarchiában élő valamennyi szláv nép számára veszélyt jelentettünk a pánszlávizmus zászlóvivői szerint. A pánszlávizmus egyik legjelentősebb orosz képviselője, Danyiljevskij véleménye az, hogy a Magyar Királyság hasonlít a „svéd, lengyel, a török bikanagságúra felfuvalkodni szándékozó varangyokhoz”, amelyek Oroszország csapásai alatt mind szétpukkadnak. „A magyar brekkencs joggal reszket, mert ugyanaz a végzet vár rá, ugyanaz a kéz végez majd vele, amely az említett varangyokat megsemmisítette.” A magyarságot ellenszenves vonásokkal – arisztokratikus, létszáma kicsi, de nagyravágyó – jellemzi. Hasonló frazeológiával találkozunk Leontyjevnél és Lamanszkijnál.⁷

Az orosz nagyhatalmi törekvéseket jelzi a felerősödő pánszláv sajtóhadjárat Európában. A nagyorosz sovinizmus azonban a szuperkontinens, Eurázsia más térséget is célba vette. Hagyományos hatalmi törekvései miatt Konstantinápoly, Mandzsúria felé is tekintget.

⁴ I. m. 148. o.

⁵ I. m. 170. o.

⁶ I. m. 171. o.

⁷ I. m. 176–179. o.

A pánszláv gondolat legkeményebb képviselői Közép-Európában a csehek: Masaryk, Karel Kramar. Nem szabad megfeledkezni az olyan szervezetekről, mint a Slovenski Jug (Szláv Dél), a Narodna Odbrana (Nemzeti Védelem). Érdekes analógia, hogy a szerbek küldetésüket a „szláv Piemont” jelzős szerkezettel fejezi ki, érzékeltetve ezzel a délszlávok egységesítésére vonatkozó, az orosz támogatásra számító nemzeti törekvéseket.⁸ A pánszláv gondolat történelmi okok miatt a lengyelek számára idegen maradt.

Az 1917-es forradalmi fordulat és az azt követő évek az orosz birodalmi gondolat apályát jelentik. A bolsevikok elfordulnak a pánszlávizmustól, amelyet egy időre a proletár internacionalizmus és a világforradalom helyettesít. Hamar kiderül azonban, hogy „a múltat nem lehet végleg eltörölni”, ahogy a szovjet himnuszként használt Internacionálé sorai fogalmazzak. A nacionalizmus a szovjet államnacionalizmus formájában újra felüti a fejét. A második világháborút a szovjet–orosz történelem a Napóleon elleni harc eredményeire emlékezve nagy honvédő háborúnak nevezi, ahogy Kutuzov hadainak küzdelmét is hívták. Sztáliné számára újból értékessé válik a pánszláv-orosz –pravoszláv örökség. Az ortodox egyház az ateista rendszer kiszolgálója lesz. Minden egyházi közösséget utasítottak arra, hogy imádkozzanak a „bölcshöz”, akit „Isten helyezett nagy nemzetünk élére”.⁹ Új himnusz születik, amelyben a nagy Oroszország kovácsolta szétbonthatatlan frigről van szó, jelezve a pánszláv érzések felébredését. Ezt a himnuszt éneklék ma is a FÁK Oroszországában.

A második világháború után szuperhatalmi pozícióba került Szovjetunió, benne szovjet-Oroszország kül- és belpolitikájának szeszélyes cikcakkjai elvezetnek a birodalom összeomlásához. Vajon megszűntek-e a régi álmok, régi vágyak? Él-e még a nosztalgia az egykori nagyság, hatalmi rang után? A pánszlávizmus veszélye fenyegeti-e tovább a FÁK keretei között és körül élő kis népeket? Az előző továbbgondolkodásra érdemes kérdésekre keresi a választ Gecse Géza könyve. Ez teszi a művet érdekessé, olvasmányossá, melynek szemléletességét az illusztrációk is elősegítik.

Dr. habil. Bertalan Péter PhD

KÓKAI SÁNDOR (SZERK.):
A Délvidék történeti földrajza
 Nyíregyháza 2006, 314. p.

A közelmúltban jelent meg Kókai Sándor szerkesztésében „A Délvidék történeti földrajza” c. konferencia kötet, amely a Nyíregyházán megrendezett tudományos konferencia előadásait foglalja magába. A kötet 22 önálló tanulmányon keresztül mutatja be a Délvidék társadalmi-gazdasági- és természetföldrajzi viszonyainak alakulását.

Az első tanulmány Boros László nevéhez fűződik, aki a Bánát szőlő- és borgazdaságának történetét tekinti át 1790-től 1920-ig. Részletesen kitér a szőlő termőterületének változására és a bortermelés alakulására, nagy hangsúlyt fektetve a filoxeravész pusztítására, amely a Bánát területét is jelentősen érintette. Munkáját jól áttekinthető térképekkel, táblázatokkal szemlélteti.

A második tanulmány Bottlik Zsolt munkája, amely a magyarországi horvát kisebbség etnikai-földrajzi sajátosságaira tér ki. Tanulmánya három részre tagolódik: 1990-es évek előtti időszak, az 1990-es évek, és végül napjaink horvát etnikai térszerkezetét tárja az olvasó elé. Mindezeket kartogramokkal és kartodiagramokkal szemlélteti.

⁸ I. m. 183–184. o.

⁹ I. m. 229. o.